

УДК 329.15(497.11)''1990/2000''

DOI: 10.5937/pr82-51234

Оригинални научни рад

Политичка ревија

4/2024.

Vol. 82

стр. 165-184

*Владица Тодоровић**

Београд

КОМУНИЗАМ У СРБИЈИ НАКОН ФОРМАЛНОГ ПАДА КОМУНИЗМА (1990–2000)

Сажетак

Овај рад се бави чињеницама које нам говоре да је комунизам и након формалног пада 1990. године у наредној деценији до 2000. у великом обиму био присутан у друштву у Србији. То се видело на државној телевизији кроз емитовање филмова и серија о Другом светском рату са партизанском и комунистичком тематиком, у спорту по називима спортских клубова који су задржали идеолошка имена из комунистичког периода, спортским успесима из комунистичког периода Југославије, који су се са носталгијом помињали на телевизијама, економији која није реформисана, противљењу повратка монархије, задржавању комунистичких празника, носталгијом према комунистичкој Југославији као великој и угледној држави у међународним размерама, политичким догађајима из ове државе, политичарима из тог периода као способним политичарима, а власт Социјалистичке партије Србије (СПС) (1990–2000) која је идеолошки слична властима од 1945. до 1990. није превише говорила о негативним последицама владавине тог режима по српски народ. Претпостављамо да је комунизам у Србији и даље у значајној мери био присутан до 2000. јер је 1990. на првим вишестраначким изборима након другог светског рата победила наследница Савеза комуниста (СК), СПС, која је од 1990. до 2000. била на

* Имејл адреса: vladicatorovic72@gmail.com; ORCID: 0009-0001-5766-628X.

власти и у великој мери наставила да води политику у складу са југословенском комунистичком идеологијом, уместо да промовише српску демократску традицију. У истраживању су кориштене методе анализа садржаја и компаративна метода.

Кључне речи: комунизам, Србија, Југославија, Социјалистичка партија Србије, избори, спорт, култура, економија, монархија, Српска православна црква

УВОД

Дефиниција идеологије Карла Манхајма: „Истинито сазнање које одговара стварности разликује се од два облика искривљене свести, идеологије и утопије, које у свим историјским епохама садрже у сопственој мисли више од постојеће стварности, тј. превазилазе је. О идеологији, али и о критици идеологије, може се говорити када се неки став доведе у везу са положајем друштвеног слоја из којег долази, па се у тој вези нађе разлог за његову истинитост” (Бакић 2012, 221). Комунизам је идеологија, а државно уређење се базирало на социјалистичком моделу, који је у пракси у бројним државама различит. Југословенски социјализам је од 1945. пролазио кроз промене партијске идеологије СК Југославије, па је прошао кроз више фаза развоја, преко федералног система са великим овлашћењима партије, затим преко модела национал-комунизма Едварда Кардеља, затим преко демократског централизма до 1990. и власти СПС-а у Србији. Слободан Милошевић долази на власт 1986. и 1987. у оквиру СК Србије. Осма седница је добрим делом била посвећена ситуацији на Косову и Метохији (КиМ). Милошевић се заинтересовао за положај Срба, за разлику од политичара у ранијем периоду. Том приликом је рекао: „Руководство нема право на нејединство у стварима у којима су Савез комуниста, радничка класа и народ јединствени. Седница Централног комитета СК Србије је показала и то да су појединци у руководству делом изгубили везу са радничком класом и народом које представљају и чије интересе треба да штите и заступају” (Милошевић 1989, 174). Почетком 1990-их почињу ратови на простору Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ), а СПС користи национализам да би

остала на власти. Али убрзо почела је да води миротворну политику, са рестаурацијом неког облика комунистичке политике, посебно након 1994. и оснивања Југословенске удружене левице (ЈУЛ). Власт се до краја деценије претворила Милошевићеву личну власт.

ПОЛИТИКА СПС-а ОД 1990. ДО 2000.

Југославија је била федерална држава, па падом комунизма избори нису одржани истовремено у целој држави, већ у свакој републици посебно. Србија је у исто време са Црном Гором последња одржала вишестраначке изборе у СФРЈ, 9. и 23. децембра 1990, што говори колико је био јак комунизам у Србији, и да су се комунисти у Србији тешко одрицали монопола власти. Избори у Словенији одржани су 8. априла 1990, избори у Хрватској одржани су 22. и 23. априла и 6. и 7. маја 1990, избори у Македонији одржани су 11. и 25. новембра 1990, избори у Босни и Херцеговини (БИХ) одржани су 18. новембра и 2. децембра 1990.

Шуваковић, у овом периоду члан СПС-а, пише: „Од нешто више од 950.000 дотадашњих чланова СКС, СПС је до краја 1992. приступило око 140.000 дојучерашњих комуниста. Остали су отишли у друге партије (већина у СПО и ДС) или нису приступили ниједној новоформираној странци, с друге стране, знатан број људи који нису били чланови СКЈ, учланили су се у новоформирани СПС” (Шуваковић 2020, 10). Поједини лидери опозиционих странака били су у СК: Драгољуб Мићуновић постаје председник Демократске странке, Вук Драшковић постаје председник Српског покрета обнове а Војислав Шешељ постаје председник Српске радикалне странке. Војислав Коштуница, председник Демократске странке Србије (ДСС) и Зоран Ђинђић, председник ДС-а након Мићуновића, нису били у СК.

На првим парламентарним и председничким изборима крајем 1990. побеђује СПС. „СПС је имала 400.000 чланова, наследила је инфраструктуру СКС, кадрове и финансијска средства. Све оно са чиме је опозиција кубурила” (Пејковић 2010, 114). „Не треба ни наглашавати да је пад Берлинског зида и колапс реалсоцијалистичких режима у СССР и земљама Источног блока, као тренутак обнове вишестраначја у Србији, изазвао код грађанске опозиције хистерични антикомунизам. Иако је СКС, као претходник СПС, предводио друштвене промене и у Србији извршио темељну друштвену

реформу, спочитавања да је реч о реликту комунизма трајала су ту читаву деценију. С обзиром на подршку коју су СПС и Слободан Милошевић уживали у народу, те су се оптужбе практично преносиле на читав српски народ и Србију у целини и знатно штетиле српском националном и државном интересу” (Шуваковић 2020, 13). Са падом комунизма заоштравају се политички односи у СФРЈ, јер су у четири републике на парламентарним изборима победиле антикомунистичке снаге, које су у својим републикама подстицале национализам. У Србији су победиле „бивше” комунистичке снаге (СПС), које су идеолошки различите од странака попут ДЕМОСА у Словенији, Хрватске демократске заједнице у Хрватској, Странке демократске акције, Српске демократске странке и Хрватске демократске заједнице у БиХ, и ВМРО – ДПМНЕ у Македонији. Убрзо долази до погоршања и националних односа, јер је већина нација желела своје националне државе у републичким границама које су одредили комунисти. Најпре 1991. долази до краткотрајног рата у Словенији између Југословенске народне армије (ЈНА) и словеначке територијалне одбране, у републици где је било мало Срба, потом до рата у Хрватској где је био значајан број Срба, као и 1992. до рата у БиХ, где је био још већи број Срба. Власт номинално брани Југославију, за шта је потребна и војска, која до 1992. носи име ЈНА и поред масовног одласка из њених редова Словенаца, Хрвата, Муслимана, Македонаца.

„Официри и војници ЈНА су представљали снажан визуални подсетник на Титову Југославију, државу која није више постојала” (Ђокић 2023, 506). ЈНА је 1992. трансформисана у Војску Југославије, када је и петокрака скинута са шлемова, капа и остале војне опреме.

Када је власт у Србији схватила да се СФРЈ дефинитивно распада, формирана је 27. априла 1992. од Србије и Црне Горе, Савезна Република Југославија (СРЈ). У Црној Гори је на власти такође била наследница СК, Демократска партија социјалиста (ДПС). За председника нове државе у савезном парламенту изабран је Добрица Ћосић, академик и писац национално интонираних романа, партизан у Другом светском рату.

„Милошевић је одлучио да Југославија као држава настави да постоји, с тим што би је сада сачињавале Србија и Црна Гора. Под именом ’Југославија’ лакше би се обезбедило наслеђе које су чиниле војска и наоружање, девизне резерве, место у међународним организацијама, дипломатска представништва у иностранству и

томе слично” (Антонић 2015, 93-94). До краја владавине СПС-а 2000. задржано је име Југославија, што говори да то нису били једини разлози, већ и континуитет са комунистичком Југославијом.

„Милошевић је био комунистички догмата неспреман да прихвати национално помирење и западне новотарије на којима су одрасле генерације младих у Србији чак још у временима титоизма” (Станковић 2010, 79). Премијер СРЈ 1992. постаје Милан Панић, амерички бизнисмен српског порекла, који се са 14. година у Другом светском рату придружио комунистичком покрету у Југославији. Убрзо Панић улази у сукоб са Милошевићем, говорећи да има овлашћења гувернера једне од америчких држава, а да он као савезни премијер има већа овлашћења. На председничким изборима у Србији крајем 1992. је као кандидат опозиције изгубио од кандидата СПС-а Милошевића кога је подржала и СРС. Убрзо је Панић у савезном парламенту смењен са места премијера СРЈ, гласовима СПС-а, ДПС-а и СРС-а.

Важан део режима СПС-а чинила је полиција, наслеђена из комунистичког периода Југославије. Зоран Мијатовић, бивши оперативац ресора Државне безбедности (ДБ) пише о времену распада СФРЈ, сређивању односа са Савезном службом, и стварању нове Службе: „Савезна служба је те 1992. године запосела безбедоносни простор Републике Србије са тенденцијом да српску службу доведе у вазални однос” (Мијатовић 2004, 284). Српска служба је октобра 1992. преузела Савезну. Живаљевић, бивши оперативац ресора ДБ пише: „Слободоумнија и критичка страна јавности, деценијама је у српској служби видела срце антидемократског, антицивизацијског или чак антисрпског зла (...) Људи у Служби су увек били Титови Југословени, комуњаре, издајници (...) и никад довољно Срби” (Živaljević 2020, 11-12). Полиција је и у овом периоду прислушкивала противнике режима. „Некад би то наше ангажовање било усмерено на битног страног амбасадора (...) понекад пресретнута „сигурна” комуникација перспективног политичара из опозиције са чудним гостом из иностранства” (Živaljević 2020, 24). СПС је пред сваке парламентарне изборе мењала изборни систем, желећи да осигура победу и пре избора, јер је опозицију доживљавала као непријатеље, а не као политичке противнике. Постојали су и даље избори за аутономну покрајину Војводину, аутономију коју је увео комунистички режим 1974.

Србија исцрпљена ратовима од 1991. до 1995. суочила се крајем 1990-их са уценама Сједињених Америчких Држава и савезника око КиМ. На власти је и даље Милошевић као гарант Дејтонског споразума из 1995. који је фалсификовао локалне изборе 1996. и парламентарне и председничке изборе 1997, претпостављамо и изборе 1990, 1992. и 1993. Да су то били демократски избори, претпостављамо и да не би био у позицији да врши власт. Против њега, који није демократски оријентисан, притом комуниста, све је изгледа од стране САД било дозвољено, јер тешко је замислити да би се десило бомбардовање 24. марта 1999. да су на власти били демократски оријентисани политичари, Коштуница и Ђинђић. Али сетимо се речи Медлин Олбрајт, изговорених пре бомбардовања да ће Србија изаћи са Косова а да Косово неће изаћи из Србије. Претпостављамо да би САД, због фаворизовања муслимана у Европи, без обзира ко је на власти, инсистирале најпре на аутономији, касније и на референдуму о независности.

Момир Булатовић, тада савезни премијер, о кризи око КиМ пише: „Из тог мора неразума и бесмисла појављивао се израз који је показивао да је наша судбина запечаћена. Почело се говорити о ' кредибилитету НАТО пакта'. То је значило да, уколико НАТО није у стању да спријечи ову 'хуманитарну катастрофу', онда и не треба да постоји... Дубоко верујем да ми више ништа нисмо могли да урадимо да бисмо се ослободили те ужасне улоге” (Bulatović 2004, 306). А да је Милошевић поднео оставку, након тога били организовани демократски избори, и демократска власт пре 1999. покушала спасити што се спасити може.

Командант Треће армије генерал Небојша Павковић у свом дневнику 25. фебруара 1999. пише: „Код мене није било дилеме да је неопходно да наставим са припремама и да агресију најјаче војне силе на свету Трећа армија дочека спремно. Био сам одлучан да предузнем мере које ће сачувати животе мојих војника и старешина. Знао сам шта значи војна 'машинерија' НАТО и да је она непобедива” (Павковић 2018, 147.). Дана 4. јуна 1999. Павковић пише да је био на састанку са Милошевићем, на коме су били и председник Србије Милутиновић, генерали Ојданић, Марјановић, Ковачевић, Пантелић, командант РВ и ПВО Смиљанић, на коме је Милошевић рекао да ће добити предлог Војнотехничког споразума о крају рата. Павковић је тада рекао: „Господине председниче, војници и старешине Треће армије, а посебно Приштинског корпуса, могу да издрже још оволико

дана, а до тада ће НАТО одустати од бомбардовања.” Даље Павковић сведочи да га је Милошевић погледао и казао: „Верујем Вам генерале, да ви можете, али више не може Србија и грађани Србије’. Реагујем емотивно и одговарам: ’Па што смо онда почињали?’ Прострелио ме је погледом. Не одговара. Први пут га видим љутог” (Павковић 2018, 92, 4 том). Дана 10. јуна 1999. завршен је рат. Милошевић се, стекао се утисак, понашао тако да се комунисти, сада под именом Војска Југославије 1999. као и они од 1941. до 1945. боре против агресора и да ће ови комунисти победити као и они 1945. Регуларна војска технички слабо опремљена, коју су у већини чинили тек пунолетни војници, са активним у већини комунистички образованим официрима, са резервистима који су пре дужег времена били у војсци и резервним официрима, којима је то само повремено посао, није имала никакве шансе за озбиљнији отпор против технички далеко надмоћнијег непријатеља. На крају, режим је и прогласио победу над НАТО. Почетком 2000. Павковић је постао начелник генералштаба, а 5. октобра није извео војску на улице.

Мира Марковић пише: „(...) Затекла сам збуњеног генерала Небојшу Павковића како стоји наред себе, преко пута Слободана, који је седео у својој столици за радним столом. Питала сам га шта се догађа, какав је његов став, ко ће зауставити тај хаос у граду. Он ми каже: „Ништа се ту не може. Голоруки народ (...). Нисам могла да га препознам. Ни трага од оног одлучног, енергичног, у себе сигурног човека који се целог лета у Карађорђеву, у Београду, у Дубашници, у свим приликама у којима је био са нама самоиницијативно клео Слободану у вечну верност, изражавао своје дивљење према њему, он је ту са војском да бди над Слободановом политиком” (Марковић 2015, 206 -207). Прибићевић пише: „Важан разлог одржања СПС на власти представља спремност руководства СПС да одлучно, па ако треба и ’по сваку цену’ брани и очува постојећи ’правни поредак’, у ствари да брани и одбрани своју власт. И овде је дошла до изражаја важна разлика између СПС и готово свих других владајућих партија у бившим социјалистичким земљама, изузев Румуније... Крајем осамдесетих година, руководства комунистичких партија већине источноевропских земаља готово су сасвим изгубила самопоуздање и спремност да одлучније и ’по сваку цену’ бране сопствену власт. Унутар руководећих структура било је доста распрострањено уверење да је крај социјализма, па тако и ових режима, неизбежан” (Pribićević 1997, 18). Ово се видело 1996. када је власт поништила

резултате у већим градовима где је опозициона коалиција „Заједно” коју су чинили СПО, ДС и неке мање странке, победила на локалним изборима. Затим и 1997. када су СРС и СПО имали већину након парламентарних избора и када су обе странке преговарале са СПС о коалицији, јер иако је постојао анимозитет између ове две странке, претпостављамо да би и у случају коалиције СРС и СПО, СПС поништио те изборе. Потом, нерегуларни председнички избори 1997. који су се одржавали унедоглед док кандидат СПС-а није победио, и савезни председнички избори 2000. када најпре у првом кругу није призната победа Коштунице из Демократске опозиције Србије (ДОС) коју су чинили ДС, ДСС и бројне мање странке, над Милошевићем и коалицијом СПС-ЈУЛ.

Падом комунизма поставило се питање повратка монархије. У Србији су левичарске странке СПС и ЈУЛ, настале из СК, биле за републику, јер је комунистичком одлуком укинута монархија и формирана југословенска комунистичка република, али и СРС, па чак и ДС која је у републици 1945. након Другог светског рата престала и да постоји.

Миодраг Вуковић, високи функционер ДПС-а говорио је о састанку са Милошевићем: „... Сјећам се да се истом приликом обратио људима из руководства Црне Горе ријечима да је имао проблем са једним Црногорцем у Београду који је тих дана барјачио легитимацијом највећег Србина и који је био један од главних јуришника на црногорско државно и национално име... Милошевић је рекао да је тај господин дошао код њега врло узбуђен зато што је по њему Милошевић направио штету 'општој ствари' тиме што је тих дана изјавио да су црногорски и српски народ два, али блиска народа. Милошевић је тражио од њега да му каже гдје је ту штета, на шта му је овај одговорио, да је то један народ захтијевајући да се Милошевић самодемантује, на шта је он одговорио: Ајде не аветај!” (Vreme 1999.). Познато је да је Милошевић пореклом из Црне Горе, а да је рођен у Србији. Ако су то по њему два народа, како то да је он био Србин, за шта се представљао?! Још један доказ да је био комуниста, јер му је ближи комунистички став да су Срби и Црногорци два народа.

ЕКОНОМИЈА ОД 1990. ДО 2000.

Падом комунизма 1990. очекивало се да ће и економија бити реформисана и организована од дириговане у модерну у складу са захтевима тржишта. Лазић пише: „Међутим, већ 1993. године постало је драматично уочљиво да се у земљи на свим плановима – у оквиру најважнијих друштвених подсистема (политичког, економског, социјалног) – одвија убрзана дегенерација процеса промена, коју сам сажето назвао 'разарањем друштва'" (Lazić 2000, 10). Србија је процес системске трансформације започела тако што је социјалистичка номенклатура успела да задржи контролу над друштвеним променама. У економском подсистему то је значило да је производња капитала остала подређена командној економији, све док главнина приватизације социјалистичког колективног власништва није обављена у корист припадника дотадашње номенклатуре... У политичком подсистему управљање системским променама састојало се у ускраћивању шанси опозиционим странкама за фер такмичење, путем контроле над административним и репресивним државним апаратима, као и над најутицајнијим јавним медијима од стране владајуће СПС, која је одлучујуће утицала на целокупан изборни механизам. Та два тока с врха контролисаних промена међусобно су се подржавала (Lazić 2016, 13). Сокић пише: „Крах југословенске праксе 'социјализма' није надомештен нормативним и политичким опредељењима за реформски покрет. Чак је и 1994. године наша земља имала историјску прилику да уђе у године реформи. Од започетих назнака реформских опредељења и транзиционих процеса, пре свега у области економске политике, веома брзо се одустало. Изостали су и задовољавајући, обухватни, темељни нормативни 'предуслови' за преуређење постојећег поретка и наслеђених облика уређења друштвено-економског система" (Sokić 2000, 149–150). Није било значајнијих реформи јер је власт желела да сачува комунистички економски систем, са којим би кроз токове новца и контролу запошљавања, контролисала политичку сцену у своју корист. Као оправдање кориштени су и ратови у којима је учесник био српски народ у овом периоду, као и санкције међународне заједнице, односно да тада није било време за економске реформе.

„Главна полуга политичког капитализма у Србији била је заустављена приватизација. Према неким проценама, око 85 одсто основног капитала у привреди остало је у друштвеној својини. То

је значило да Милошевићева власт непосредно надзире највећи део економије и главни део економске елите... Упоредо са заустављањем приватизације обављено је и широко подржављење предузећа у тзв. друштвеној својини, тј. њихово стављање под непосредни надзор владе” (Антонић 2002, 372). Бројни посланици СПС-а у републичком парламенту 1990-их били су директори великих државних предузећа, што је јасно указивало на контролу токова новца.

„СПС је у више наврата успоравала спровођење неких мера економске реформе, нарочито оних којима је требало обезбедити бржу приватизацију и радикалније прихватање логике тржишног привређивања. СПС је тачно проценила да би радикалније мере ове врсте озбиљно угрозиле интересе важног дела њене социјалне базе – пре свега индустријских радника. Као пример може се навести чињеница да СПС већ неколико година ’одржава у животу’ велики број индустријских предузећа... иако већ дуже од годину дана практично ништа не раде. СПС је такође успела да обезбеди неки минимум дохотка за велики број запослених који су на тзв. принудним одморима” (Pribičević 1997, 26–27). Вукомановић пише: „Све до пада са власти СПС није направила ревизију програмских одредница о друштвеној и приватној својини. Иако су декларативно тежили да се легитимишу по узору на западноевропску социјалдемократију, у програмском смислу социјалисти нису одмакли много даље од модела ’тржишног социјализма’, у којему држава и мешовита својина има примарну улогу” (Vukomanović 2011, 297). Матић и Подунавац пишу: „Плурализам својине и својинских облика уз одговарајуће јавне и правне гаранције својине и плодова њене економске употребе, није само значајан услов конкурентно способне привреде и привредног развоја, већ и слободе и демократије. Постојање само једног својинског облика (као у архајским друштвима), или доминација једне власничке форме над свим осталим, доводи до формирања економских монопола и различитих облика зависности великог броја људи од монополистичких власника... монопола на запошљавање и права на отпуштање... у ситуацији када нема алтернативних својинских облика и простора за запошљавање изван државног или тзв. друштвеног својинског облика” (Matić i Podunavac 1995, 286). Власт није желела демократске односе и равноправне услове за све политичке странке на политичкој сцени.

Године 1993. и почетком 1994. забележена је хиперинфлација, која је допринела огромном социјалном раслојавању. „У СР

Југославији се убрзо појавила једна малобројна, али изузетно моћна политичко-финансијска елита. Она је настала интересном симбиозом три условно различите, социјалне групације: (1) људи из врха власти; (2) једног мањег броја државних предузећа и банака; (3) власника појединих приватних, а у суштини парадржавних предузећа... Ова група је свој материјални и формални статус стекла захваљујући различитим врстама монопола: монопола над емитовањем и дистрибуцијом новца, монополу над увозом и трговином одређеним робама, монополу на неко важно (руководеће) радно место, монополу над медијима, повлашћеном статусу при измиривању финансијских обавеза према држави итд” (Dinkić 1995, 240–241). Бројне фабрике задржале су комунистичка имена: 1. мај Пирот, фабрика текстилних производа; Пионир Суботица, фабрика слаткиша; Прва петолетка Трстеник, фабрика хидраулике и пнеуматике; Први партизан Ужице, фабрика муниције; 14. октобар Крушевац, фабрика металних делова; Црвена застава Крагујевац, фабрика аутомобила; Југопетрол, фирма за промет нафтних производа; Јумко Врање, конфекција; хотел Југославија, угоститељски објекат; Јубмес банка и Југобанка, ЈАТ – Југословенски аеротранспорт; Југоремедија Зрењанин, фармацеутска индустрија; Бане Секулић Сомбор, метална индустрија (...).

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ОД 1990. ДО 2000.

Српска православна црква (СПЦ) је током деценија била у подређеном положају у друштву, са малим присуством у јавности и више окренута приватној сфери, пре свега на селу где се присутност религије одржала у већој мери него у градовима. Комунисти су говорили да је „религија опијум за народ”, а нова религија постао је комунизам. Падом комунизма 1990. ипак је било промена у статусу СПЦ, у смислу њене веће видљивости у јавности. Државна телевизија почела је да преноси црквене свечаности, свештеници су почели да гостују у медијима објашњавајући значај појединих црквених празника.

Радуловић о СПС-у: „Схватила је власт да идеје социјализма и југословенства на дужи рок ипак нису одрживе ако се не сместе и демократску љуштину и ако не добију наглашенију националну основу и садржину. Зато су се већ касних осамдесетих и раних деведесетих година неокомунистичке власти почеле да приближавају интелектуалним круговима и удружењима у којима је национална

идеја била колико-толико жива и очувана. А национална идеја је најпуније и најверније очувана управо у СПЦ” (Radulović 2007, 3). „У овом раздобљу СПЦ је прошла кроз две етапе. У једној се држала политички подобно према режиму Слободана Милошевића. Иако је верска идентификација била најизраженија код бирача СПО-а, СПЦ никада није отворено стала на страну СПО-а као највеће опозиционе странке, већ је одржавала релативно блиске односе и са политичком номенклатуром владајућих социјалиста. Појавом и успоном СРС-а појавила се још једна партија чији су симпатизери показивали високу верску идентификацију, тако да је сада СПЦ морала да лавира у троуглу између СПС-а, СРС-а и СПО-а. Ипак, 1996. СПЦ се отворено ставила уз вођство студентског протеста, чиме је показала да држава више нема доминантан уплив на СПЦ и на Свети архијерејски синод” (Marković 2007, 98). Радуловић: „Делотворнији политички ангажман Црква је досегла кад су и у свештенству и у народу превладали људи који су били критички расположени према једном у основи авантуристичном, опасном и безизгледном политичком пројекту који су артикулисали и носили нови комунисти, односно социјалисти и радикали у Србији... након НАТО бомбардовања дошло је до хомогенизације антирежимских снага... који су тријумфовали на изборима 24. септембра 2000. СПЦ је отвореним ангажманом значајно допринела успеху овог отрежњујућег, здравог историјског опредељења” (Radulović 2007, 4). Власт СПС-а је дозволила повратак СПЦ у јавни живот, али представници СПС-а као већински атеисти, у периоду своје владавине од 1990. до 2000, нису давали превелики значај религији у друштву. У том периоду није било говора о повратку веронауке у школски систем, која је враћена тек 2003. а ни Богословски факултет није био део Београдског универзитета од 1990. до 2000. и тек 2004. постаје његов део.

СПОРТ ОД 1990. ДО 2000.

Заоштравањем политичке кризе почетком 1990-их, СРЈ су 1992. уведене санкције међународне заједнице које су обухватале и спорт као веома популаран код српског народа, чији припадници су у бројним спортовима освајали медаље са репрезентацијама СФРЈ. У медијима су се у наредној деценији присвајали успеси из тог периода као да су Хрвати, Словенци, Бошњаци, Македонци играли за СРЈ, јер је она наследница СФРЈ. Срби су и даље били

Југословени, јер су живели у Југославији, само овог пута „Савезној” а не „Социјалистичкој”, Срби се нису одрекли Југославије, за разлику од Словенаца, Хрвата, Бошњака, Македонаца. Срби и даље играју за Југославију, а изгледало је да Словенци, Хрвати и остали играју против ње, у сепаратистичким репрезентацијама.

Године 1994. укинуте су спортске санкције, и репрезентације СРЈ у бројним спортовима почеле су да играју пријатељске утакмице, а потом и званичне на европским, светским првенствима, олимпијским играма, уз химну СФРЈ „Хеј Словени” јер је та химна задржана. Када су 1994. укинуте спортске санкције направила се таква атмосфера да је наставила да игра Југославија, као да се није распала та држава, већ је само тој држави санкцијама било забрањено да се такмичи. Године 1995. кошаркашка репрезентација СРЈ учествовала је на Европском првенству у Атини, на коме је освојила прво место. Након година ратова и стигматизације српског народа, тријумф је изазвао експлозију одушевљења, што се посебно видело приликом спонтаног дочека у Београду. Тада је на дочеку испред Скупштине града пред десетинама хиљада људи, од стране организатора била емитована и песма рок групе Електрични оргазам „Игра рокенрол цела Југославија” која је настала 1988. и односи се на СФРЈ. Зоран Радовић, репрезентативац СФРЈ, стручни коментатор, рекао је у телевизијском преносу финалне утакмице да смо ми само остали прваци Европе, јер нам нису дозволили да бранимо титулу 1993. Године 1991. првак Европе у Риму била је СФРЈ, а он је изједначио СФРЈ са СРЈ, због имена државе Југославија.

Бројни спортски клубови задржали су комунистичка имена и након пада комунизма 1990: *Црвена звезда, Партизан, Раднички Крагујевац и Раднички Ниш, Омладински фудбалски клуб Београд, Напредак Крушевац, Пролетер Зрењанин, Будућност Банатски двор, Динамо Панчево и Динамо Врање, Слобода Ужице, Металац Горњи Милановац и Металац Ваљево, Борац Чачак*. Народ је толико навикао на те називе да мало ко поставља питање њихове промене, и сигурно би то изазвало отпор, посебно код евентуалне промене имена највећих клубова, Црвена звезда и Партизан. Све ово нису комунистички називи, али су настали у комунистичко време, са јасном идеолошком поруком. Остала је и управљачка структура клубова са друштвено политичким радницима, постављаних од режима.

Поједини спортски објекти задржали су комунистичка имена, попут стадиона Партизана, чији назив је био стадион *Југословенске народне армије*, стадиона *Црвене Звезде*, који је носио то име, хала *Пионир* и *Пинки* у Београду или хале *Боро* и *Рамиз* у Приштини. У овом периоду излазио је и дневни спортски лист чији пун назив је „Југословенски спортски лист Спорт”.

КУЛТУРА И МЕДИЈИ ОД 1990. ДО 2000.

Последице комунистичке владавине виделе су се и у области културе по називима установа које су комунистичка имена задржале и од 1990. до 2000: *Југословенско драмско позориште*, *Позориште Бошко Буха*, *КППТ – Казалиште Позориште Гледалишче Театар*, *Музеј Југославије*, *Музеј 25. мај*, *Музеј 4. јули*, *Југословенска кинотека*, *Телевизија Ју инфо*, *Партизанска књига* – издавачка кућа, *СОКОЈ* – организација музичких аутора, *Југодиск* – музичка кућа.

„Због почетка ратова и мноштва проблема које је то повлачило, као и због престанка потребе за западном легитимизацијом, држава се повукла из диктатора културне политике. Тиме је рокенрол изгубио дотадашњу подршку, а истовремено је велики број конзумента те музике напустио земљу (млађе, урбано становништво). Музички укусу је почело да диктира голо тржиште, отворило се мноштво станица којима је требао нови мејнстрим и он је настајао по *low budget* систему од свачега што су композитори могли да покупе” (Ђурковић 2009, 134). Телевизија *Пинк*, оснивача Жељка Митровића, некадашњег члана рок групе Октобар 1864. и члана ЈУЛ-а, протежирала је новокомпоновану народну музику. Певачице и певачи ове музике углавном не пишу песме које певају, већ песме купе од текстописаца, и тако стичу популарност.

Истовремено се 1990-их појавила изванредна рок сцена са новим групама: *Ајзбрн*, *Бјесови*, *Блок аут*, *Врум*, *Гоблини*, *Дарквуд даб*, *Деца лоших музичара*, *Ева Браун*, *И Плеј*, *Јарболи*, *Кристали*, *Канда Коџа* и *Небојша*, *Лав хантерс*, *Ништа али логопеди*, *Неверне бебе*, *Ортодокс Келтс*, *Оружјем противу отмичара*, *Плејбој*. Било је то креативно доба, и кроз музику нека врста протеста против владајућег режима.

Музички критичар Петар Јањатовић је 1998. објавио *Ју рок енциклопедију* у којој је преглед свих значајнијих рок група са простора бивше Југославије, са основним подацима, оснивању,

члановима, дискографији. Године 2016. изашло је четврто издање ове енциклопедије. У предговору овог издања аутор се присећа првог издања: „У то време мржње, свежих ратних ожиљака и уочи све извеснијег бомбардовања, мислио сам да таква музичка прошлост занима врло мали и врло раштркан круг оних са неоштећеном меморијом” (Janjatović 2016, 6). Али у Србији је у значајном обиму била присутна југоносталгија и у то време.

У овом периоду постојали су малобројни слободни медији, јер је и режим од 1990. до 2000. желео да контролише медије, попут дневних листова: *Политика*, *Вечерње новости*, *Политика експрес*, *Борба*. Борба је почела објективно да информисе, а када се нашла под притиском режима новинари су 1994. основали *Нашу борбу*, па је 1996. основан дневни лист *Блиц* швајцарског власника фирме Рингиер. Радио телевизија Србије, била је под контролом режима. Постојали су независни од власти: недељници *НИН* и *Време*, *Радио Б92*, *Радио Индекс*, телевизијска станица *НТВ Студио Б*. Године 1998. донет је рестриктиван закон о информисању, који је временом финансијски оштетио бројне медије ненаклоњене режиму. Државна новинска агенција Републике Србије била је *Танјуг* наслеђена из СФРЈ, од 1943. и Другог светског рата када је основана као партизанска новинска агенција у Јајцу, па до 2015. када је Влада Србије донела одлуку о престанку рада агенције. Пун назив је Телеграфска агенција нове Југославије. Основане су и приватне новинске агенције *Фонет*, *Бета*, као противтежа вестима државне агенције.

Кинематографија се у овом периоду суочавала са тешком финансијском ситуацијом, тако да није било лако снимити филм. Снимљени су филмови: *Тито и ја*, Горана Марковића, са тематиком делом и о комунистичком председнику; *Убиство са предумишљајем*, Горчина Стојановића, који добрим делом говори о догађајима из успостављања комунистичке власти; *Подземље*, Емира Кустурице, чији поднаслов је *Била једном једна земља*; *Балканска правила*, Дарка Бајића са тематиком делом и о југословенској тајној служби. Све су ово теме филмова проистекле из још свежег распада комунистичке Југославије и носталгијом за том државом. Снимљени су и одлични филмови другачије тематике: *Ми нисмо анђели*, Срђана Драгојевића; *Буре барута* Горана Паскаљевића; *Точкови* Љубише Самарџића; *Купи ми Елиота*, Дејана Зечевића, као и одлична серија *Отворена врата*. На државној телевизији често су се емитовали партизански филмови: *Битка на Неретви*, *Сутјеска*, *Козара*, *Партизанска*

ескадрила, Војници, или серије Отписани, Последњи чин, Балкан експрес, Салаш у малом риту...

Навешћемо комунистичке називе школа, културно уметничких друштава, улица, биоскопа, празника... Називи школа: *Раде Кончар, Слободан Пенезић Крџун, Веселин Маслеша, Бошко Буха, Иван Горан Ковачић, Марија Бурсаћ, Бошко Палковљевић Пинки, Ђуро Ђаковић, Светислав Голубовић Митраљета, Сутјеска, Милорад Лабудовић Лабуд, Марко Орешковић, Ратко Митровић, Посавски партизани, Зага Маливук, Олга Петров, Дринка Павловић, Филип Кљајић Фића, Браћа Јерковић, Серво Михаљ...*

Називи културно уметничких друштава: *Бранко Крсмановић, Мика Митровић Јарац, Димитрије Котуровић, Иво Лола Рибар, Жикица Јовановић Шпанац, Душан Петровић Шане, Вукица Митровић, Владимир Назор...*

Називи улица: *Сремских партизана, Генерала Жданова, улица 7. јула, Скојевска, Народног фронта, Ужичке републике, Три партизана, Моше Пијаде, Саве Ковачевића, Шесте личке, Лоле Рибара, Космајских партизана, Битке на Неретви, Благоја Паровића, Бошка Бухе, Булевар ЈНА, Видака Марковића, Данила Лекића Шпанца, Жарка Зрењанина, Кадињачка, Кларе Цеткин, Наде Димић, Огњена Прице, Палмира Тољатија, Радоја Дакића...*

Називи биоскопа: *Звезда, Партизан, 20. октобар, Козара.*

Назив града: *Зрењанин*; насеље у Београду – *Браћа Јерковић*, трг у Београду - *Трг Маркса и Енгелса* од 1953. до 1997. од тада *Трг Николе Пашића*.

Називи студентских домова: *Рифат Бурџевић, Вера Благојевић, Слободан Пенезић, Жарко Мариновић, Мика Митровић, 4 април.*

Празници: 1. мај, празник рада; Дан борца 4. јул, слављен од 1956. до 1997; Дан устанка 7. јул, слављен од 1945. до 2001; Дан републике 29. новембар, од 1997. је значао дан када је 1945. Југославија постала република, слављен све до 2001; Дан ЈНА 22. децембар од 1947. када је формирана Прва пролетерска ударна бригада у Рудом, укунут 20. маја 1992. када је престала да постоји ЈНА.

Године 1997. скинута је петокрака са Скупштине града Београда, након победе коалиције „Заједно”, када је за градоначелника изабран Ђинђић. Године 1998. са таблица аутомобила склоњена је петокрака, а стављена југословенска застава. СУБНОР – Савез удружења бораца Народноослободилачког рата, који је окупљао борце од 1941. до 1945. је у периоду 1990. до 2000. наставио са радом.

Кућа цвећа у којој је сахрањен комунистички диктатор Јосип Броз Тито, рођен у данашњој Хрватској, постојала је како у периоду од 1990. до 2000, тако и данас.

ЗАКЉУЧАК

Комунизам у Србији је пао 1990. али само формално. Власт преименованих комуниста, СПС-а представљала је блажи наставак комунизма. То је било време распада СФРЈ, а када она није била могућа, 1992. формирана је СРЈ, али име Југославија је било битно за власт. У државним медијима најпре се за СФРЈ говорило бивша Југославија, а како је трајала СРЈ, почело се говорити претходна Југославија, јер Југославија је и даље постојала. Комунисти су након ослобођења 1945. имали привилегије код запошљавања у државној администрацији, војсци, полицији, на факултетима, судовима, домаћим фирмама, у иностранству у представништвима југословенских фирми, у дипломатским представништвима, тако да је разумљиво да су они и њихови потомци бранили систем који им је много тога донео од 1945. до 1990. плус 10 година разблаженог комунизма кроз власт СПС-а. Али и велики број антикомуниста је и пре 1990-их, али и до 2000-те емигрирао из земље, што је олакшало владавину СПС-а. СПЦ је за време комуниста више прогањана од Римокатоличке цркве, јер је доживљавана као симбол српског национализма, тако да је у српском народу атеизам био више присутан за разлику од рецимо хрватског народа, што је по нама продужило трајање комунистичке власти у Србији до 2000. Политичари из опозиционих странака оптуживани су да су противници државе, да нападају легалну власт, иако су сви избори од 1990. до 2000. били спорни. Милошевић је опозицију називао и „Петом колоном”. Хапшени су опозициони политичари, попут Шешеља, када је био у сукобу са Милошевићем, Драшковић је такође хапшен, док је Ђинђић под претњама физичком ликвидацијом 1999. отишао у Црну Гору. Демонстрације опозиције су често насилно разбијане, и у државним медијама дискредитоване. Сви државни медији су били под контролом режима, са мало или нимало простора за опозицију. Након НАТО бомбардовања 1999. страдања људи и инфраструктуре, и уласка страних трупа на КИМ, долази до огромног незадовољства у народу и победе ДОС-а и Коштунице над коалицијом СПС, ЈУЛ и Милошевићем на изборима 24. септембра 2000. која је потврђена

на протестима 5. октобра, што је са 10 година закашњења, коначно довело до пада комунизма у Србији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Антонић, Слободан. 2002. *Заробљена земља - Србија за владе Слободана Милошевића*. Београд: Откровење.
- Антонић, Слободан. 2015. *Још није готово – Милошевић*. Београд: Вукотић медиа.
- Бакић, Јово. 2012. „Идеологија“ У *Социологија – уџбеник за 3. разред средњих стручних школа и 4. разред гимназије*, ур. Група аутора, 219–223. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђурковић, Миша. 2009. *Слика, звук, моћ - огледи из поп – политике*. Београд: МСТ Гајић.
- Милошевић, Слободан. 1989. *Године расплета*. Београд: БИГЗ.
- Марковић, Мира. 2015. *Било је то овако, 2 том*. Београд: Вечерње новости.
- Пејковић, Марко. 2010. „Положај шефа државе у политичком систему Србије“ *Српска политичка мисао* 28 (2): 101 - 119. DOI: 10.22182/sptm.2822010.5
- Павковић, Небојша. 2018. *Трећа армија седамдесет осам дана у загрљају „милосрдног анђела“ – ратни дневник команданта треће армије Војске Југославије, 1 том*. Београд: Медија центар „Одбрана”.
- Павковић, Небојша. 2018. *Трећа армија седамдесет осам дана у загрљају „милосрдног анђела“ – ратни дневник команданта треће армије Војске Југославије, 4 том*. Београд: Медија центар „Одбрана”.
- Станковић, Владан. 2010. „Фактори менталитета у карактерима политичких вођа у Србији“ *Политичка ревија* 23 (1): 69 - 90. DOI: 10.22182/pr.2312010.4.
- Шуваковић, Урош. 2020. *Прва деценија обновљеног српског плурализма (1989-2000)*. Београд: Фондација за српски народ и државу.
- Bulatović, Momir. 2004. *Pravila ćutanja*. Beograd: Narodna knjiga Alfa.

- Dinkić, Mladen. 1995. *Ekonomija destrukcije - velika pljačka naroda*. Beograd: MST Gajić.
- Đokić, Dejan. 2023. *Istorija Srbije – od ranog srednjeg veka do danas*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Janjatović, Petar. 2016. *Yu rok enciklopedija 1960-2015*. Beograd: Čigoja štampa.
- Lazić, Mladen. 2000. „Rekapitulacija” U *Račji hod – Srbija u transformacijskim procesima*, ur. Mladen Lazić, 5–19. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, Mladen. 2016. „Uvod: konsolidacija liberalno-demokratskog poretka nove političke elite u Srbiji” U *Politička elita u Srbiji u vreme konsolidacije kapitalističkog poretka u Srbiji*, ur. Mladen Lazić, 9–25. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta - Čigoja štampa.
- Matić, Milan, i Podunavac, Milan. 1995. *Politički sistem*. Beograd: Institut za političke studije.
- Mijatović, Zoran. 2004. *Opelo za državnu tajnu – svedočenja iz vrha Državne bezbednosti*. Beograd: Pharos.
- Marković, Slobodan. 2007. „Uloga SPC u Srbiji u razdoblju političkog pluralizma: 1990-2006”. *Crkva i država*, ur. Đorđe Vukadinović i Slobodan Antić, 95–105. Beograd: Nova srpska politička misao.
- Pribićević, Ognjen. 1997. *Vlast i opozicija u Srbiji*. Beograd: B92.
- Radulović, Milan. 2007. „Odnosi države i verskih zajednica u Srbiji u drugoj polovini 20. veka.” U *Crkva i država*, ur. Đorđe Vukadinović i Slobodan Antić, 1–11. Beograd: Nova srpska politička misao.
- Sokić, Sreten. 2000. *Tranzicija iluzija ili budućnost*. Beograd: Zavet.
- VREME: 1999. „Svedok vremena - Miodrag Vuković”. *Feljton* 13. novembar 1999. https://old.vreme.com/arhiva_html/462/10.html.
- Vukomanović, Dijana. 2011. *Ideologija političkih partija u Srbiji i Crnoj Gori krajem XX veka*. Beograd: Institut za političke studije.
- Živaljević, Goran. 2020. *Služba*. Beograd: Laguna.

Vladica Todorović*

Belgrade

THE COMMUNISM IN SERBIA IN THE AFTERMATH OF ITS FORMAL DOWNFALL (1990-2000)

Resume

With this paper, the author's objective was to prove that communism existed in Serbian society even after its downfall from 1990 to 2000. The ruling Socialist Party of Serbia (SPS), derived from the Communist Party, aimed to preserve such a system even in new circumstances. Thus, as time went by when presumably the danger had passed, they founded the JUL in 1994. They openly advocated the previous value system, which existed during the one-party system, with no intention of turning Serbia into a democratic country and reforming different parts of society. If the changes in 2000 had not occurred, the SPS and related parties would still have kept Serbia in a kind of state of emergency, claiming that the opposition threatened Serbia's existence. The end goal was the infinite grasp on power in the name of the communist ideology, which they maintained even with the formal fall of communism in 1990.

Keywords: communism, Serbia, the Socialist Party of Serbia, Yugoslavia, elections, sport, culture, economy, monarchy, Serbian Orthodox Church

* E-mail address: vladicatorovic72@gmail.com; ORCID: 0009-0001-5766-628X.

* Овај рад је примљен 26. маја 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2024. године.